

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ, РЕЛІГІЙ ТА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ЗООМОРФНІ МОТИВИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОЇ ГЛИНЯНОЇ ІГРАШКИ

Одеса – 2020

Зміст:

1. Вступ

2. Зооморфні персонажі Причорноморської глиняної іграшки:

Собачки

Котики

Коники

Козлики і баранчики

Ослики

Корівки

Бички

Поросята

Зайці

Олені

Черепашки

Рибки

Пташки:

Півники

Сови

Гуски

Глиняні фігурки тварин в діалозі з людиною:

Осідлані тварини

Казкові тваринки

Антропоморфні тварини

3. Автори:

Шиян Ольга Галактіонівна

Гаркавченко Олександр Іванович

Студія «Батьки та діти», керівник Гаркавченко Олександр Іванович

Пташенчук Сергій Олександрович

Ліптушенко Лілія Геннадіївна

Константинова Ганна Михайлівна

На обкладинці – «Півник» Білоглазової Тамари.

Вступ

У кого з нас в дитинстві не було глиняного півника чи коника, собачки чи котика. Навіть у наш технологічний час глиняні іграшки залишаються улюбленими не тільки дітьми, але і їх батьками. Часто і дорослі купляють собі чи до інтер'єру, чи як приємний спогад о дитинстві маленьку глиняну тваринку. Глиняні сови, черепашки, мишки, бички, ведмедики та козлики досить залишаються улюбленцями в численних колекціях. Ця любов до тварин закладена в нас з дитинства, ми ростемо разом з цуценятами та кошенятами, а у сілі й поготів усе життя йде поруч з худобою. У казках тварини живуть життям людей, виховуючи в малечах любов до рідного краю, батьків, друзів. Від ведмедика дитячко вчиться бути сильним, від лисички – бере кмітливість, сова вчить мудрості, заєць – хоробрості, коник – витривалості, ослик – працьовитості, котик – пестошам, собака – вірності і доброті. Так і робимо з іграшок божків-ідолів, з якими ототожнюємо абиякі свої якості, обожнюємо їх і тому залишається звірятко з нами усе життя.

Форми багатьох сучасних іграшок залишилися майже незмінними з давніх часів. Змінилися лише функції – з культових на ігрові. Нині ж ігрові функції поступаються місцем художньо-естетичним та функціям раритетної колекційної речі.

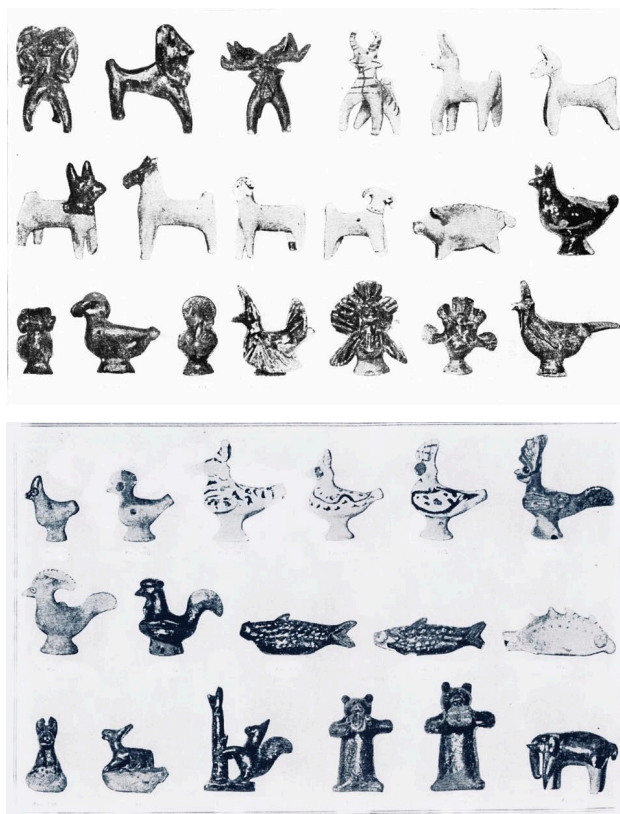
Найдавніші зразки зооморфних глиняних іграшок в Україні – глиняні статуєтки тварин, птахів, знайдені археологами, сягають часів трипільської культури. Трипільці виготовляли різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків та ін). Вони мали обрядове, ігрове та культове призначення.

У дохристиянський період іграшки переважно зображали священних тварин, птахів, фантастичних істот, що свідчить про їх зв'язок з язичницьким культом, народною міфологією. Після прийняття християнства іграшки здебільшого використовували з ігровою та декоративною метою. Однак деякі з них зберегли ритуальний характер і дотепер (ялинкові прикраси до Нового року, святкові кульки тощо). Нажаль в останні роки загальне захоплення китайською міфологією відволікає нас від нашого українського, але є у цьому маркетинговому божевіллі і позитивні риси. Масова потреба придбати собі китайський символ нового року, надає нашим майстрам стимул для пошуку нових ідей і творча людина завжди внесе щось своє рідне.

Ті самі торгівельні фактори стимулювали розвиток іграшки і в давнину. У другій половині XVIII ст. внаслідок розвитку в Україні ярмаркової торгівлі

розпочалося масове виробництво забавок на продаж. Жодний ярмарок не обходився без глиняних коників, баранчиків, півників. Як вчила нас економічна наука «попит народжує пропозицію», але й пам'ятаємо, що і «пропозиція народжує попит». Розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX ст. У XX столітті починається масове виготовлення промислової іграшки і глиняна іграшка народних майстрів переживає нелегкі часи навіть до кінця минулого століття. Винятком були фабрики художніх промислів, на яких працювали професійні художники. Таким чином глиняна іграшка дожила до нашого часу і зараз все більш молоді залучається до давнього майстерства і з задоволенням ліпить собі коників і півників як і давні наші предки.

Типи дрібної керамічної пластики. Полтавська область.

За Іваном Зарецьким. 1913 р.

Зооморфні персонажі Причорноморської глиняної іграшки.

Собачки. Котики. Коники. Козлики і баранчики. Ослики. Корівки. Бички. Поросята. Зайці. Олені. Черепашки. Рибки.

Пташки: Півники, Сиви, Каченята, Гуски.

Іграшки Пташенчука Сергія Олександровича (с. Ліски Лиманського р-ну).

З давніх часів основними мотивами глиняної іграшки крім антропоморфних є **зооморфні** чи **тваринні іграшки** – коники, собачки, козлики, свинки, бички, цапки, баранці, корівки, зайчики, рибки, білки, індики, олені, тури, леви, ведмеді, птахи – каченя, півники, чайки, зозульки, індики, також фантастичні звірі – звірі-музиканти, чорти та ін..

Традиційна справжня іграшка демонструє образи звірів і птахів статичними, зустрічаються також фігурки тварин так би мовити в діалозі з людьми – на руках, осідлані тварини, в групі, рідше у русі.

Глиняні фігурки тварин відзначаються чисельністю й типологічною різноманітністю у порівнянні з іншими типами української народної іграшки. Вони становлять давній за походженням пласт фігуративних зображень, відомих на теренах України з епохи енеоліту. На думку вчених в уявленнях давніх землеробів ці тварини та їхні зображення утілювали ідею плодючості.

Супроти статичних фронтальних ляльок, фігурки тварин профільні. Таке положення краще виявляє їхній загальний обрис, а також дозволяє передати характерний рух.

У сюжетах, пластичному трактуванні анімалістичних іграшок існує багато спільного, проте різними є пропорції, розміри фігурок, прийоми декорування їхньої поверхні, що дозволяють визначити локальний осередок, з якого вони походять.

Із-зовні фігурки оленя, баранця, цапка, бичка подібні до фігурок коників. Лише зображення голови з гіллястими рогами в оленя, закрученими кільцями — у баранчика, пружно загнутими назад — у цапка, влучно конкретизують образ.

Анімалістичну тему в українській іграшці доповнюють фігури **птахів**. Часто фігури зображували голубів, ластівок. Їхні форми утворені плавними взаємо переходами об'ємів, що передають овальний тулуб, видовжену шийку, невелику піднесену до гори чи опущену до низу голівку з гострим дзьобом. М'якому плавному силуету фігурок відповідає гладко вкрита воском поверхня. Рідше вона розмальована тонкими, горизонтально-розташованими вздовж тулуба, смужками червоного і синього кольорів, які імітують пір'я. у пташок спинка вкрита плямами, шийка обведена двома пасками, а живіт і хвостик суцільно помальовані темно-коричневою фарбою, що також у стилізовані формі передає особливості і забарвлення пір'я і водночас декоративно її збагачує.

Умовні, а не натуралістичні образи птаха, тварини, людини вчать дитину розумінню метафоричної мови традиційного мистецтва. До того ж шляхом спілкування з подібними іграшками дитина навчається бачити або уявляти образ живого натурального через умовне, в узагальненому знаходити риси конкретного, що розвиває її спостережливість і кмітливість. Зрештою, дитина змалечку привчається до традиційних місцевих формообразних уподобань.

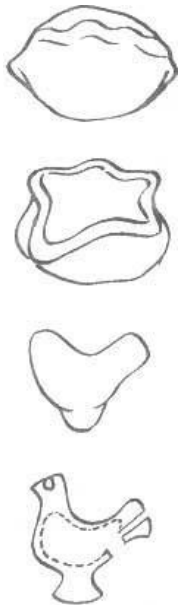
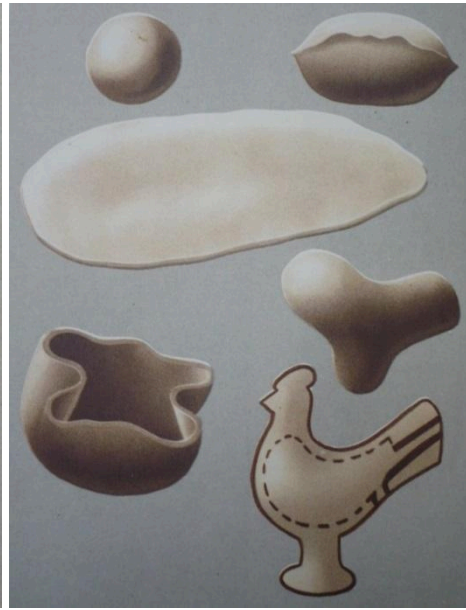
Серед іграшок з глини в Україні найбільш поширеними, масовими є **свищики** (свистунці, свистала, свистілки), серед яких найчастіше зустрічаємо свищиків-птахів. Вони мають найпростішу архаїчну форму, для якої характерні відсутність зайвої деталізації, підкреслення об'ємності та схематичності тулубів й узагальнено типізоване вирішення голів. Птахи-свищики архаїчного типу вироблялися практично в усіх гончарських промислах України. Та не така вже проста це річ – свищик. Відношення до свищика, як до дитячої забави виникло порівняно недавно. В давнину глиняна іграшка була магічним інструментом, який захищає від нечистої сили. Кожен свищик несе у собі певну символіку, а отже і магічний вплив і захист через форму, орнамент, колір, звук та їхнє поєднання. Колись на ярмарках, базарах, під час святкових гулянь продавалися тисячі дрібних

декоративно розписаних (орнаментованих) свищиків. Ритуальне свистіння під час свята на честь сонячного божества мало на меті пробудження сонця від сну, посилення тепла, яке земля дістає від нього. Протилежна роль свистіння полягає у тому, щоб відігнати від дитини злих духів.

Найчастіше серед свищиків зустрічаються птахи, які мають найпростішу архаїчну форму, позначену узагальнено-лаконічними рисами, відсутністю зайвих деталей. Однак і за умови збереження названих ознак птахи-свищики, зроблені в різних керамічних центрах та різними майстрами, виявляють своєрідність і неповторність.

Наприклад, дуже популярні свищики у вигляді «півня». І це не просто так. Адже «півень» – один з найдавніших сакральних образів, який прийшов до нас зі сходу, тобто таким, що відповідає релігійному вченню про потойбічне життя людини. В українському фольклорі він асоціюється із сонцем, а відтак – із весною, теплом, раннім, світанковим пробудженням господаря.

Свищиками є також скульптурки різних тварин: баранців, бичків, цапків, коників, оленів, чортів, свинок, собачок, а також; вершників на коні, "баринь", "кумів", "панночок", колисок-човнів з матір'ю та немовлям. Функція цих іграшок, крім ігрової, є ще й пізнавально-виховною. Іграшки-свищики, як і взагалі іграшки з глини, виготовлялися скрізь, де були гончарі.

Основними видами антропоморфної Причорноморської глиняної іграшки є півники, коники, собачки, курочки, свинки, зайчики, сови, а в одеській іграшці зустрічаємо навіть дельфінів. Глиняна іграшка Одещини невелика за розміром, близько 10-15 см, вона легко вміщуються на долоні руки.

Собачки

Песи́ки Пташе́нчука Серге́я.

Підстананники з собачками (майстер-клас Пташенчука Сергія).

Дитяча студія (кер. Ліптушенко Л. Г.), смт. Великодолинське
Овідіопольського р-ну.

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Котики

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Дитяча студія (кер. Ліптушенко Л. Г.), смт. Великодолинське
Овідіопольського р-ну.

Коники

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Коники Пташенчука Сергія.

Козлики і баранчики

Козлики Пташенчука Сергія.

Ослики

Ослики Пташенчука Сергія.

Корівки, Бички

Виставка «Комінтернівщина- перлина півдня»

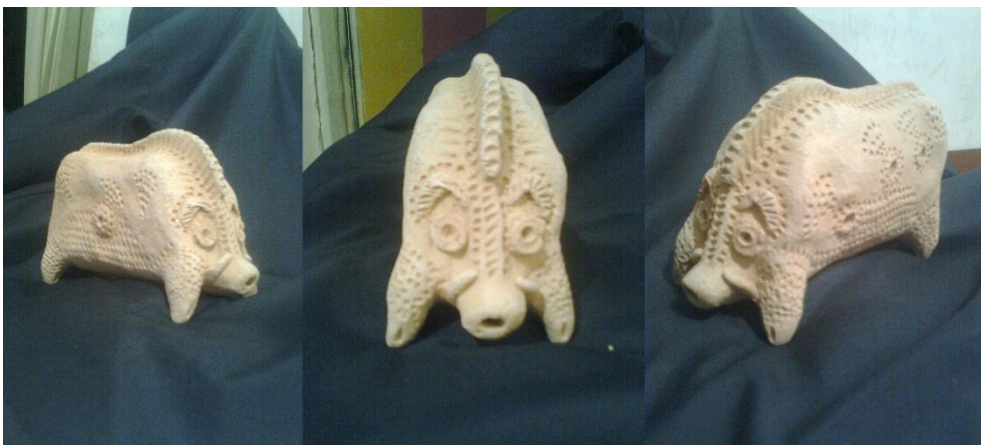

Виставка «Магія Великодня», 2009

Поросята

Поросята Ольги Шиян

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Поросята Пташенчука Сергія.

Дитяча студія (кер. Ліптушенко Л. Г.), смт. Великодолинське
Овідіопольського р-ну.

Зайці

Зайці Пташенчука Сергія.

Олені

Олені Пташенчука Сергія.

Черепашки

Черепашки Пташенчука Сергія.

Дитяча студія (кер. Ліптушенко Л. Г.), смт. Великодолинське
Овідіопольського р-ну.

Рибки

Рибки Пташенчука Сергія.

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Пташки:

Птиці Пташенчука Сергія.

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Півники

Колекція музею ООЦУК.

Півник Константинової Ганни (с. Городнє, Болградський р-н).

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Півники учасників дитячого конкурсу «Півень співає, новий день вітає», 2017.

Сови

Сови Пташенчука Сергія.

Дитяча студія (кер. Ліптушенко Л. Г.), смт. Великодолинське
Овідіопольського р-ну.

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Гуски

Дитяча студія (кер. Ліптушенко Л. Г.), смт. Великодолинське
Овідіопольського р-ну.

Глиняні фігурки тварин в діалозі з людиною

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Осідлані тварини

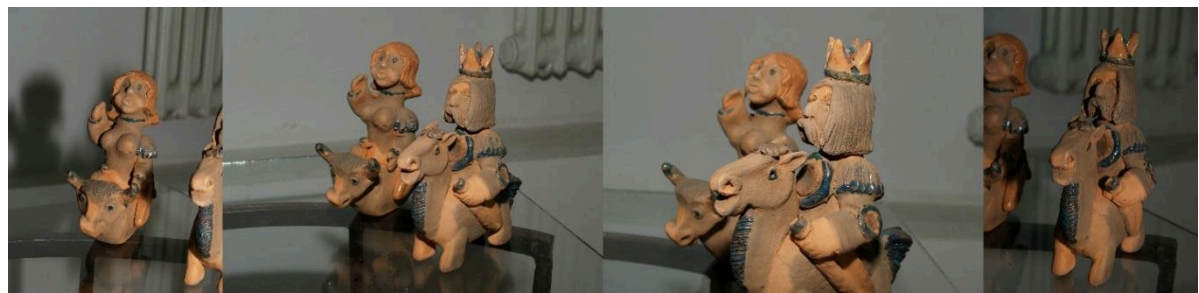
Фігурки можуть сидіти на конику, ослику, козлику, баранчику гусаку чи півнику. Сюжети для Причорноморської глиняної іграшки переважно з сільського життя, тому і рідко ми зустрінемо скажемо іграшку на авто.

Іграшки Шиян Ольги.

Константинова Ганна Михайлівна, с. Городнє, Болградський район.

Перчун Валентин Михайлович, м. Білгород-Дністровський.

Студія кераміки «Дитячий лепет», м. Одеса.

Казкові тваринки

Діти звичайно люблять ліпити **казкові персонажі** зі старовинних казок. Частіше це тварини, але є і казкові люди, часто вони фантастичні і з деяким тваринним елементом, наприклад, русалки, кентаври, Вій, мінотаври і демонічна нечисть, чорти, мавки, нявки, лісовики.

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Перчун Валентин Михайлович, м. Білгород-Дністровський.

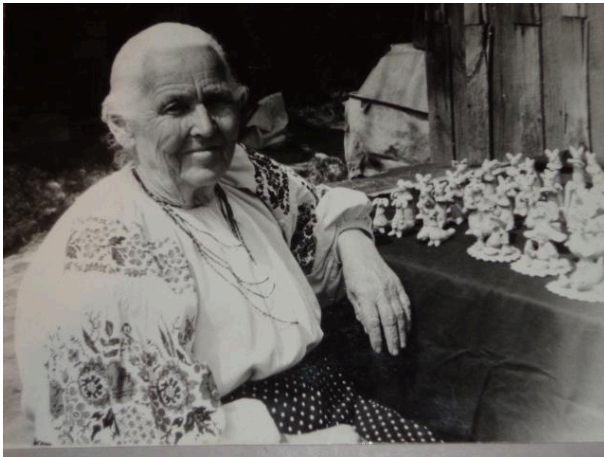
Антропоморфні тварини.

Тварини в народній іграшці часто виглядають **як люди**, то з чоловічим обличчям, то с музичним інструментом, то бавляться як діти, граючи в сніжки, або катаючись на санчатах.

Автори.

Шиян Ольга Галактіонівна.

На територію Одещини традиційну глиняну іграшку принесла Ольга Галактіонівна **Шиян** (1914-2000) – заслужена художниця України, відома українська майстриня народної керамічної іграшки та скульптури, яка в 1939 році приїхала до Одеси з Опішні Полтавської області. Ольга Галактіонівна більше ліпила фігурки тварин, але і фігурки людей, вершників, козаків і різні композиції із людьми і сюжетні композиції іншого напрямку.

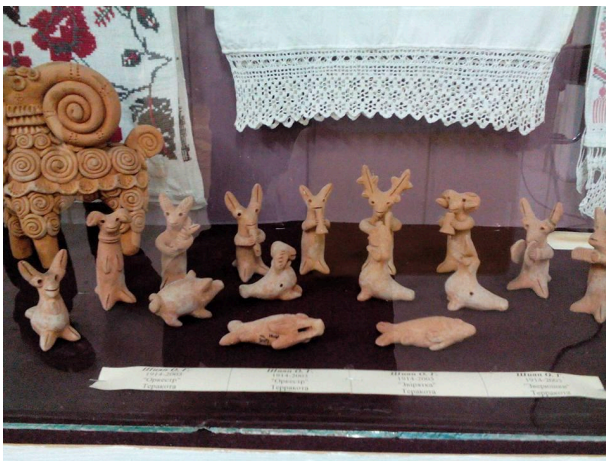

Ольга Шиян. Глина, ліплення, з насіченими елементами.

Ольга Шиян. Свистунці. Глина, ліплення, проколювання.

Іграшки Ольги Шиян з колекції Одеського художнього музею.

Шиян О.Г. Свищики. Колекція музею ООЦУК.

Гаркавченко Олександр Іванович.

Учень Ольги Шиян **Олександр Іванович Гаркавченко** є активним популяризатором глиняної іграшки на Одещині. Олександр Іванович проводить багато майстер-класів з ліплення з глини дитячої іграшки, де навчає дітей та всіх бажаючих. Також він має учнів які стали вже відомими майстрами з ліплення іграшок. Створена Олександром Гаркавченко, студія «Батьки та діти» практикує ліплення з глини, вивчення традицій і символів в дусі національної культури. Частіше в іграшках Олександра Івановича зустрічаються свистунці, але багато він ліпить козаків і інше.

Студія «Батьки та діти», керівник Гаркавченко Олександр Іванович.

Студія «Батьки та діти» (кер. Гаркавченко О.І.).

Пташенчук Сергій Олександрович.

Відомий майстер по ліпленню одеської глиняної іграшки, учень О. І. Гаркавченка **Пташенчук Сергій Олександрович**, але у нього, та його дружини Світлани і сина Родіона, які теж ліплять іграшки з глини, іграшкові фігурки людей майже не зустрічається, але є іграшки - антропоморфні тварини.

Іграшки Пташенчука Сергія Олександровича.

Підстаканник з жирафом (майстер-клас Пташенчука Сергія)

У Сергія іграшки ліпить вся родина, **Пташенчук Світлана Вікторівна** (р. 1986) і навіть їх син **Родіон Пташенчук** (2007 р.н.). Родіон не дивлячись на ще малий вік, вже проводить і сам майстер-класи з ліплення з глини.

Іграшки Світлани Пташенчук.

Іграшки Родіона Пташенчука.

Ліптушенко Лілія Геннадіївна.

Також в області працюють гуртки та студії, де навчають ліпити іграшки з глини. В смт. Великодолинське Овідіопольського району працює студія під керівництвом **Ліптушенко Лілії Геннадіївни** (1969 р.н.). Учні цієї студії беруть активну участь в конкурсах, виставках та ярмарках по всій Одещині.

Константинова Ганна Михайлівна.

Константинова Ганна Михайлівна (с. Городнє, Болградський район) – здобула звання лауреата Премії в 2008 році. Більше 25 років автор займається виготовленням керамічних іграшок в народному болгарському стилі. Ще з 1990-х років її творчість була відзначена нагородами за участь в міжнародних форумах, конкурсах народного мистецтва. Лялькові композиції Ганни Михайлівни душевно й виразно можуть передати почуття, настрої, побут, звичаї свого народу.

Література

- 1 Іграшка
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B0>
- 2 Українська народна іграшка як засіб виховання дітей.
http://www.ukrainica.org.ua/en/traditions/196-traditions_vihovannya/1489-1489.html
- 3 Про традиційні іграшки.
http://каченя.top/index.php?route=information/information&information_id=10
- 4 Українська народна іграшка як засіб художньо-естетичного, трудового і національного виховання.
- 5 Герус Л. М. Українська народна іграшка кінця ХІХ—першої половини ХХ ст. (історія, типологія, художні особливості). -Львів—1997.
- 6 Герус Л. Українська народна іграшка : історія розвитку та сучасні проблеми / Л. Герус // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХХ. Праці секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1995.
- 7 Герус Л. Українська народна іграшка / Л. Герус. – Львів : Афіша, 2004.
- 8 Найдєн О. С. Українська народна іграшка. Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості / О. Найдєн. – К. : АртЕк, 1999.
- 9 Орєл Л. Г. Дитяча народна іграшка на Україні / Л. Орєл // Початкова школа. – 1991. – № 2.
- 10 Українська народна іграшка : каталог. – К. : Стилос, 2006.
- 11 Лашук Ю. Игрушки Ольги Шиян/7 ДИ.— 1962.—N 8.
- 12 Патокова Э.Ф. Изображение животных на памятниках Большого Куяльника-Усатова // МАСП.— Одесса, 1957.— Вып. 1.
- 13 Народна іграшка - пам'ять нації.
http://www.kozatstvo.net.ua/ua/publications/uk_r.php?d=a&i=1304
- 14 Шиян Ольга Галактіонівна
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B8%D1%8F%D0%BD_%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0_%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

Матеріали підготувала:

Т.В. Білоглазова

Комп'ютерні роботи:

Т.В. Білоглазова

Одеський обласний центр української культури, м. Одеса, вул. Польська, 20

<https://www.oocuk@ukr.net>

e-mail: oocuk.com.ua